

“Mar” Abbreviation of “magar” (except/ unless)/ the Characteristic of Style

Amin Yaghoubi (Marif)¹ *
Maryam Saeedian²

Abstract

One of the mysteries that has always been raised in dictionaries and stylistics books is the use of the word "mar" in ancient texts. This word appears in dictionaries in such a way that uncertainty has been expressed about its definitive meaning, and only by considering evidence and context have they attempted to find its semantic boundaries. Upon examining dictionaries, no firm meaning was found for it. In Bahar's stylistics book, no definitive information is given about this word, and it deals with semantic boundaries and conjecture. This article, with due research caution, proposes that "mar" in all instances can be an abbreviation of "magar" (except/ unless). Just as "ar" is an abbreviation of "agar" (if). This "mar" (abbreviated form of magar) is still used in today's local dialects. In Kurdish, Laki, Luri, and Bakhtiari dictionaries, "mar" is considered an abbreviation of "magar" (except/ unless). Furthermore, "magar" (except/ unless) has been used in ancient texts in various meanings such as emphasis, doubt, question, exception, limitation, etc. Precisely, "mar" has also been used in these meanings. The present research, based on various examples, aims to seek and prove this matter.

Keywords: “mar”, “magar” (except/ unless), stylistic feature, emphasis, limitation, exception.

Extended Abstract

1. Introduction

In Iran, The stylistics of texts began with the valuable work of Mohammad Taghi Bahar. Stylistics or the history of the evolution of Persian prose is considered a significant step towards understanding ancient texts. In the book, Bahar examined the linguistic aspects of texts and presented with great precision everything that had frequency in linguistic topics (phonetic, lexical, syntactic). Sirous Shamisa has also written three separate volumes on the

*1. PhD in Persian Language and Literature, Lorestan University, Khorramabad, Iran. (Corresponding Author: Amin.yaghoubi1984@gmail.com).

2. PhD student of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Language and Literature, Ilam University, Ilam, Iran.

stylistics of poetry, prose, and general topics in this regard. One of the most important characteristics of stylistics is the frequency of a subject. Bahar defines style in this way: "Style in literary terminology is a special method of perceiving and expressing thoughts through the combination of words, choice of vocabulary, and manner of expression. The style of a literary work conveys its unique aspect in terms of form and meaning." (Bahar, 1393/1: D). Farshidvard points to the importance of form and meaning in determining style: "Style is created from the combination of spiritual and formal characteristics of a literary work." (Farshidvard, 1387/2: 219). Mahjoub also implicitly defines style and believes that: "In short, one's style is the method they choose to express their thoughts, provided that they have invented this method themselves and have not borrowed it from anyone." (Mahjoub, n.d.: p49). Among contemporary scholars, Shamisa considers style to be the result of three factors: "1. special perspective 2. selection 3. deviation from the norm." (Shamisa, 1387: 17). "When we examine the works of a particular time period, we notice common aspects between them in terms of meaning, language, and rhetorical issues, which collectively distinguish the works of that period from those of other periods. These common aspects, or in other words, the distinguishing factors of the features of the norm of that period, or in other words, define the style of that period." (Ibid: 88-89). Therefore, what is of high importance in stylistic studies is the frequency of a subject. This is very important and practical in this research. The use of the word "mar" (mar) in Khorasani style literature has a high frequency. This usage is such that "mar" (mar) has been considered an undisputed linguistic characteristic of Khorasani. However, no independent and codified study has ever been conducted to discover its semantic complexities. Therefore, the present study aims to be useful in examining and discovering its meaning.

2. Theoretical Framework

Numerous studies have been conducted in the field of text stylistics. The research that has addressed stylistics and stylistic analysis of works is countless. However, for what this research aims to find, which is the semantic analysis of the word "mar" (mar), nothing was found. Also, in both ancient and modern dictionaries, no suitable meaning was found for this word. Perhaps it can be said with certainty that this research is the first independent work related to this topic.

3. Research Method

This research has been conducted using a descriptive-analytical method. Accordingly, first, the desired materials were noted, and then by analyzing and breaking down the data, the research was examined and compiled. In this research, stylistics books and ancient prose and poetry texts have been used.

4. Research Findings

Based on the definitions of style, what is of high importance is the high frequency of an element in poetry or text. It doesn't matter whether it occurs at the level of language, literature, or thought. The high frequency of an element establishes the basis of style. Such frequency is found in the word "mar" ("magar"/ if). In our literary history, this word is abundantly found in prose and poetry texts, and a definitive and clear meaning has never been presented for it. What is clear is its stylistic feature, which its high frequency has proven. However, to simply pass by it and assume that it is redundant or used for the beauty of the text does not convince minds. The present study, with due caution in research, proposes that "mar", in all positions, could be an abbreviation of the word "magar" (magar/ except or unless). The acquired results of this important topic are based on three principles: 1. the use of the word "mar" (mar) meaning "magar" (magar/ except or unless) in ethnic and local cultures from ancient times to the present; 2. the semantic use of "mar" (mar) in positions where "magar" (magar/ except or unless) is used; 3. the closeness of the reduction of "ar" and "agar" with "mar" (mar) and "magar" (magar/except or unless). Of course, it should be noted beforehand that the present research is the beginning of an important topic, and for its completion, one can hope for more research.

5. Conclusion

Although the word "mar" has been speculated upon many times in various books, it can be acknowledged that almost none of them reached a specific meaning for it. The present study proposes that in all cases where "mar" appears in ancient texts, it could be an abbreviation of "magar" (magar/ except or unless). In all the meanings where "magar" (magar/ except or unless) is used, "mar" has also been used with the same meaning. This research indicates that just as "agar" has been reduced to "ar", "magar" (magar/ except or unless) has also been reduced to "mar". Moreover, in all the meanings where "magar" (magar/ except or unless) is used, "mar" has also been used, and this word is probably the same abbreviation of "magar" (magar/ except or unless). Furthermore, in many dialects today, "magar" (magar/ except or unless) is still pronounced as "mær" (mar).

Select Bibliography

- Abrams, M.H., Geoffrey Galt Harpham. A Glossary Of Literary Terms, ninth edition. 1946.
- Bahar, Mohammad Taqi. Stylistics or History of the Development of Persian Prose, Tehran, Zavar Publications, fifth edition. 2013.[In Persian]
- Beyhaqi, Mohammad bin Hossein. History of Beyhaqi, by Khalil Khatib Rahbar, Tehran, Mehtab Publications, 11th edition 2008. [In Persian]

- Cuddon, J.A. Dictionary of Literary Terms & Literary Theory, fourth edition, New York: Penguin Reference. 1998.
- Dehkhoda, Ali Akbar. Dictionary, second edition of new edition, Tehran: Tehran University Press. 1999. [In Persian]
- Hassan Doost, Mohammad. Etymological Dictionary of Persian Language, Tehran, Farhangistan Publishing House, Volume IV, Second Edition. 2013. [In Persian]
- Khalaf Tabrizi, Mohammad Hossein ibn. Borhan E Qatea, by the efforts of Dr. Mohammad Moin, Ibn Sina Bookstore, Tehran, volume 4, 2nd edition. 1963. [In Persian]
- Natel Khanleri, Parviz. Historical Grammar of Persian Language, edited by Efat Mostasharyana, Tos Publications, Tehran, 10th edition. 2015. [In Persian]
- Saadi, Mosleh bin Abdullah. Golestan Saadi, corrected and explained by Gholamhossein Yousefi, Tehran, Kharazmi Publications, 7th edition. 2006. [In Persian]
- Shamisa, Sirous. (1999). Generalities of stylistics, 6th edition, Tehran: Ferdous Publications. 1999. [In Persian]

How to cite:

Yaghoubi (Marif) A, Saeedian M. "Mar" Abbreviation of "magar" (except/ unless)/ the Characteristic of Style. *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*. 2024; 2(16): 165-177. DOI:10.22124/plid.2024.27496.1671

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰
صفحات: ۱۶۵-۱۷۷

«مر» مخفف مگر / ویژگی سبکی

مریم سعیدیان^۱

امین یعقوبی (ماریف)^۲

چکیده

یکی از معماهایی که در لغت‌نامه‌ها و کتاب‌های سبک‌شناسی همواره مطرح شده، استفاده از واژه «مر» در متون کهن است. این واژه در لغت‌نامه‌ها به گونه‌ای آمده که درباره معنای قطعی آن اظهار بی‌اطلاعی شده‌است و تنها با توجه به شواهد و قرائن، به دنبال یافتن حدود معنایی آن شده‌اند. با بررسی لغت‌نامه‌ها، معنای استواری برای آن پیدا نشد. در کتاب سبک‌شناسی بهار هم اطلاعی متقن درباره این واژه داده نشده و با حدس و گمان به حدود معنایی آن اشاره شده‌است. این جستار ضمن رعایت احتیاط پژوهشی بر آن است که واژه «مر» در تمامی مواضع می‌تواند مخفف مگر باشد. چنان‌که «ار» مخفف اگر است. این «مر» (مخفف مگر) هنوز هم در زبان و گویش‌های محلی امروز کاربرد دارد. در فرهنگ‌های کردی، لکی، لری، بختیاری، «مر» را مخفف مگر دانسته‌اند. دیگر این‌که مگر در متون کهن در معانی مختلفی چون تأکید، شک، پرسش، استثنا، حصر و ... به کار رفته‌است. «مر» هم در این معانی کاربرد داشته‌است. پژوهش حاضر براساس شاهد مثال‌های مختلف در پی اثبات این امر است.

واژگان کلیدی: مر، مگر، خصیصه سبکی، تأکید، حصر، استثنا.

✉ Amin.yaghubi1984@gmail.com

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. (نویسنده مسؤل)

Maryam.saeidian7@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایلام، ایلام.

۱- مقدمه

سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی استاد بهار، گام بسیار بلندی در شناخت متون کهن به شمار می‌آید. بهار در این کتاب به بررسی زبانی متون پرداخته و هر آنچه را در مبحث زبانی (آوایی، لغوی، نحوی) بسامد داشته، با دقت نظر بالا، ارائه داده‌است. سیروس شمیسا نیز در سه جلد به نگاشتن سبک‌شناسی‌های نظم، نثر و کلیات پرداخته‌است. یکی از مهم‌ترین مسائل در سبک‌شناسی بسامد است. در اغلب تعاریف از سبک، به این مسئله اشاره شده‌است. بهار (۱۳۹۳: ۵) در تعریف سبک می‌نویسد: «سبک در اصطلاح ادبیات عبارتست از روش خاص ادراک و بیان افکار به وسیله ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ و طرز تعبیر. سبک یک اثر ادبی وجهه خاص خود را از لحاظ صورت و معنی القاء می‌کند». فرشیدورد (۱۳۸۷: ۲۱۹) به اهمیت فرم و معنا در تعیین سبک اشارت دارد: «از ترکیب ویژگی‌های معنوی و صوری اثر ادبی، سبک به وجود می‌آید». محجوب (بی‌تا: ۴۹) نیز به صورت ضمنی به تعریف سبک می‌پردازد: «سبک هر کس عبارت از روشی است که برای بیان اندیشه خویش برمی‌گزیند مشروط بر آنکه این روش را خود ابداع کرده و از کسی به عاریت نگرفته باشد». و اما از امروزیان شمیسا (۱۳۸۷: ۱۷) سبک را حاصل سه موضوع می‌داند: ۱. نگرش خاص ۲. گزینش ۳. عدول از هنجار. «هنگامی که آثار یک دوره زمانی خاص را بررسی می‌کنیم، هم به لحاظ معنا و هم به لحاظ زبان و هم به لحاظ مسائل بلاغی متوجه وجوه مشترکی بین آنها می‌شویم که مجموعاً آثار آن دوره را از آثار دوره‌های دیگر متمایز می‌کند. این وجوه مشترک و یا به عبارت دیگر عوامل متمایزکننده مختصات (features) نرم (norm) آن دوره یا به اصطلاح سبک آن دوره را مشخص می‌کند» (همان: ۸۸-۸۹). برمبنای دیدگاه سبک‌شناسان غرب هم سبک دربرگیرنده عادت‌های مشخص بیان، در نظم و نثر است (Abrams, 1946: 349; Cuddon, 1998: 872). برمبنای نظر آنها سبک‌شناسی شامل بررسی گزینش واژه‌ها، صور بیانی و ابزار بلاغی، اشکال جمله-سازی و پاراگراف‌بندی و بررسی جنبه‌های عینی زبان و چگونگی کاربرد آن است. آنها هم-چنین به تراکم (density) و گونه‌ها (kinds) اشاره کرده‌اند.

بنابراین، آنچه در بررسی‌های سبک‌شناسانه اهمیت دارد بسامد است. واژه «مَر» در سبک خراسانی از بسامد بالایی برخوردار است. این کاررفت به گونه‌ای است که «مَر» را از اختصاصات بی‌چون و چرای زبانی خراسانی دانسته‌اند. باین‌حال هیچ بررسی مستقل و مدونی در زمینه کشف پیچیدگی‌های معنایی آن نشده‌است.

پژوهش حاضر با رعایت جوانب احتیاط پژوهشی بر آن است که «مر» در تمامی مواضع می‌تواند مخفف واژه «مگر» باشد. نتایج مکتسبه این موضوع مهم بر سه اصل استوار است: کاررفت واژه «مر» به معنای مگر در فرهنگ‌های قومی و محلی از دیرباز تا اکنون؛ کاررفت معنایی «مر» در مقام‌هایی که مگر استفاده شده‌است؛ نزدیکی تخفیف «ار» و اگر با «مر» و مگر. البته پیش‌تر باید گفت که پژوهش حاضر، آغاز یک مبحث مهم است و برای تکمیل آن می‌توان به پژوهش‌های بیشتر امیدوار بود.

۱-۱- پیشینه پژوهش

پژوهش‌های سبک‌شناسی بسیار است اما برای یافتن آنچه مد نظر این پژوهش است و آن بررسی معنایی واژه «مر» است، چیزی به دست نیامد.

۲- بحث و بررسی

در زمینه سبک‌شناسی متون در ایران گام‌های اساسی برداشته شده‌است. با این حال بسیاری از علائم و خصیصه‌های سبکی هنوز ناشناخته باقی مانده و مورد تردیدند. یکی از مهم‌ترین خصیصه‌هایی که در متون نظم و نثر کهن وجود دارد و هنوز درباره آن تردیدهاست، واژه «مر» است. در ادامه به بررسی ابعاد معنایی این واژه پرداخته می‌شود.

۲-۱- «مر» در معنای شمار، شمردن، تعداد

برای «مر» معانی مختلفی ارائه شده‌است؛ شمار، تعداد، اندازه، حد. این واژه «مر» با آنچه مد نظر این پژوهش است، متفاوت است. به نظر حسن‌دوست (۱۳۹۳: ۲۵۱۸) شکلی از آن هنوز در واژه‌های شمردن و شمار وجود دارد: «فارسی میانه: mar مر (قس a-mar بی‌شمار، بی‌مر) از ریشه (h)mar شمردن». دو بیت برای ارائه این معنای «مر»، کافی به نظر می‌رسد:

بیامد به پیرامن تیسفون	سپاهی ز اندازه وز مر برون
(فردوسی، ۱۳۸۷: ۴۳۵)	
تازیان اندر آمدند ز کوه	رنگ و جز رنگ بی کرانه و مر
	(فرخی سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۰۱)

نمونه‌های «مر» به این معنا، در ادبیات ما فراوان است، اما مقصود ما این «مر» نیست.

۲-۲- «مر» در لغت‌نامه‌ها

در ذیل این واژه در لغت‌نامه دهخدا آمده‌است: «مر. [م] حرفی است که به نظر فرهنگ‌نویسان برای زینت و تحسین کلام یا برای اقامه وزن در شعر یا برای افاده حصر و

تحدید یا برای تأیید در جمله ذکر می‌شود و به عقیده گروه دیگر از لغت‌نویسان از جمله کلمات زاید است و حذفش هیچ لطمه‌ای به جمله نمی‌زند. مولف نصاب‌الصیبیان این کلمه را معادل حرف ل عربی گرفته است و مرحوم دهخدا در یکی از یادداشت‌ها آن را معادل حرف ی (علامت نکره، وحدت) شمرده است. تشخیص قطعی این کلمه موکول به تحقیقی است دقیق‌تر و مفصل‌تر در شواهدی که باید از کلیه متون معتبر نظم و نثر استخراج شود. ما در اینجا براساس شواهدی که به دسترس داشتیم، موارد استعمال آن را متمایز و دسته‌بندی کردیم. چنان‌که در شواهد ذیل ملاحظه می‌شود، در بعضی موارد مفهوم حصر و انحصار دارد اما در همه موارد نه. می‌بینیم که در این تعریف از «مر»، حدود معنایی با حدس و گمان آورده شده است. برخی آن را برای زینت دیده‌اند و برخی برای اصلاح وزن، برخی نیز برای تأیید و برخی دیگر آن را زائد می‌دانند. صاحب برهان خلف نیز به دو مورد از کاررفتِ «مر» اشاره می‌کند: «و از جمله کلمات زایده هم هست که از برای حسن کلام آورند چنان‌که مر او را گفتیم و مر او را دیدیم، یعنی به او گفتیم و او را دیدیم و گاهی افاده معنی حصر هم می‌کند، چنان‌که گفته‌اند: مر او را رسد کبریا و منی. یعنی دیگری را نرسد» (خلف تبریزی، ۱۳۴۲: ۱۹۷۹). نفیسی (۲۵۳۵: ۳۲۳۵ و ۳۲۳۶) هم تقریباً همین را می‌گوید: «کلمه‌ای است که گاه بر سر اسم و ضمیر و کلمه اشاره درمی‌آید و برای زینت کلام استعمال می‌شود مانند مر او را و مر تو را و مر رستم را گفتیم. یعنی او را و تو را و رستم را گفتیم و گاه افاده معنی حصر کند. مانند مر او را رسد کبریا و منی. یعنی دیگری را نمی‌رسد». می‌بینیم که به یکی از معانی مشترک «مر» و «مگر» اشاره شده است: معنای استثنا. عمید (۱۳۸۶: ۲۲۰۹) نیز کوتاه می‌گوید: «حرف ربط به معنی به و برای و گاهی زائد و برای زینت کلام است، مثل مر او را».

۲-۳- «مر» در کتب سبک‌شناسی و دستور تاریخی

بهار (۱۳۹۳: ۴۱۹ و ۴۲۰) می‌گوید: «دیگر بسیار آوردن حرفِ مر که از علائم مفعول‌له است و این حرف در پهلوی به نظر حقیر نرسیده و ظاهراً از اصطلاحات خراسان و از لهجه دری باشد و در نویسندگان خراسان نیز استعمال آن گاهی شدت دارد و گاهی ضعف، من جمله در بلعمی به اندازه و در زادالمسافر ناصر خسرو به افراط و در تاریخ سیستان کمتر دیده می‌شود». بهار با احتیاط گفته که از اصطلاحات و لهجه دری است. خانلری (۱۳۹۵: ۲۴۸) نیز بدون اینکه در

پی کشف حدود معنایی «مر» باشد، آن را متعلق به بخش‌هایی از شمال و شمال شرقی می‌داند: «از اینکه در بسیاری از نوشته‌های این دوره، حرف مر هیچ به کار نرفته می‌توان گمان برد که استعمال این حرف به گویش‌های نواحی خاصی-شمال و شمال شرقی سرزمین ایران - اختصاص داشته و در نواحی مرکزی و جنوبی و غربی متداول نبوده‌است». فرشیدورد (۱۳۸۰: ۸۰) بدون اینکه به معنای مر اشاره‌ای داشته باشد، آن را در دسته حروف اضافه می‌آورد. بهار (۱۳۹۳: ۴۱۹ و ۴۲۰) با نمونه‌هایی در پی جایگاه آمدن «مر» برمی‌آید: «بلعمی این حرف را در مواردی می‌آورد که مفعول در محل پستی و دنائت نباشد و مورد طبیعی یا ممدوح داشته باشد و باید هر جا که این حرف می‌آید متعلق آن محل بلاواسطه داشته باشد. مثال از بلعمی: خاتون نیز مر بهرام را بزرگ داشتی، پس پرویز آگاه شد کی ملک ترک مر بهرام را نیکو دارد... سرهنگی بفرستاد نام وی مردانشاه و گفت حیلت کن تا بهرام را بکشی. مردانشاه بیامد و بسیار خلعت‌ها آورد مر خاقان را. از این جمله به خوبی معلوم می‌شود که در چه مواردی مر قبل از مفعول می‌آید و در چه موارد نمی‌آید و مرا گمان چنان است که مر در اصل از علامات احترام مانند حضرت و مولی و از این دست‌ها بوده‌است و رفته‌رفته صورت ادات به خود گرفته‌است و الله اعلم».

شمیسا (۱۳۷۸: ۲۴۲) نظری درباره معنای این واژه ندارد و نوشته‌است: «گاهی قبل از مفعول مر می‌آوردند و این مختصه در شعر ناصر خسرو به افراط دیده می‌شود». غلامرضایی (۱۳۸۷: ۳۰) این واژه را از اختصاصات سبکی زبانی شعر خراسانی می‌داند: «آوردن مر پیش از اسم‌هایی که می‌تواند پس از آن حرف را قرار بگیرد. این استعمال، ویژه شاعران خراسانی است و در آثار گویندگان سایر مناطق ایران بسیار اندک است و ظاهراً تحت تأثیر شعر خراسانیان».

۲-۴- «مر» در فرهنگ‌های قومی

«مر» در بسیاری از فرهنگ‌های محلی مخفف مگر است از جمله لری (نک. محمدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۳). علی‌رضایی (۱۳۹۵: ۲۰۰) نیز با ذکر مثال‌هایی به تخفیف مر/ مگر اشاره دارد و آن را در ذیل حروف پیوند آورده‌است. وی (۱۳۷۷: ۱۹۵) این واژه را در ذیل واژگان کردی (مخفف مگر) نیز آورده‌است. در کردی «مر» به صورت «مه‌ر» در معنای مگر اینکه آمده‌است (نک.

شرفکندی، ۱۳۶۹: ۸۲۴). این واژه در فرهنگ و ادب بختیاری نیز مخفف مگر است و داراب‌افسر بختیاری در اشعارش از آن بهره برده‌است:

والله که بهشت همچو تو پر سیل و صفا نهد
هلن خسته تک ره بروی، مر که پی‌یا نهد
(بختیاری، بی تا: ۱۳۷)

در فرهنگ واژه‌های بویراحمدی نیز به این نکته اشاره شده‌است (مقیمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۴۴).

۲-۵- «مر» مخفف مگر

تخفیف واژگان در متون کهن، همواره بوده‌است. این تخفیف‌ها به‌خصوص در شعر، یاری‌دهنده شاعران بوده. در متون کهن و حتی امروز، خاصه در فرهنگ‌های بومی «ار» و «گر»، مخفف اگرند و کاربرد دارند: «اگر که غالباً حرف شرط است. این کلمه با تخفیف به صورت‌های گر، ار، خاصه در شعر و با افزودن واو عطف به صورت وگر و با تخفیف آن به صورت ور در متون دوره به‌کار رفته‌است... صورت ار که مخفف اگر است، اختصاص به نظم ندارد و در بعضی از متون منثور مانند طبقات‌الصوفیه در اکثر نزدیک به تمام موارد به این صورت آمده‌است» (خانلری، ۱۳۹۵: ۲۲۸). بنابراین طرح این موضوع، امری بعید نیست. درباره مگر نیز همین مسئله وجود دارد. نگارندگان معتقدند که ساده‌انگارانه است اگر بخواهیم «مر» را برای زینت در نظر بگیریم، همان‌گونه که «ار» مخفف اگر است، «مر» هم می‌تواند مخفف مگر باشد.

مهم‌تر و منطقی‌تر اینکه «مر» در بسیاری از مواضعی که مگر کاربرد دارد، به‌کار رفته‌است. درباره معنای مگر و مقام‌های کاربرد آن آمده‌است: «بفتح اول و ثانی و سکون رای قرشت، ترجمه الا است و از برای استثنا می‌آید و در مقام شک و گمان استعمال می‌کنند نه در مقام یقین و تحقیق و گاهی در مقام یقین و تمنی هم می‌آید» (خلف تبریزی، ۱۳۴۲: ۲۰۲۹). نفیسی (۲۵۳۵: ۳۴۸۲) نیز بر آن است که «مگر» «کلمه استثنا به معنی الا و لیکن و به غیر و جز و سوا و نیز مانند کلمه رابطه در مقام شک و گمان استعمال می‌شود و گاه در مقام یقین و تمنا». کزازی (۱۳۸۵: ۱/۱۹۷) می‌گوید: «مگر در پهلوی واژه‌ای است آمیغی: مه-گر». خانلری (۱۳۹۵: ۲۵۶ و ۲۵۷) هفت مقام برای کاربرد مگر برمی‌شمارد. او بر آن است که در موضع استثنا، احتمال، پرسش و... از این واژه استفاده شده‌است. با توجه به مطالب فوق، کاربرد «مگر» و «مر» را در مواضع مختلف با ذکر شاهد مثال مقایسه می‌کنیم تا بتوانیم از این منظر به اثبات این امر بپردازیم.

۲-۵-۱- در مقام استثنا و حصر: گاهی «مگر» در مقام استثنا به کار رفته‌است. این مقام برای «مر» هم وجود دارد:

آزرده کرد کژدم غربت جگر مرا گویی زبون نیافت به گیتی مگر مرا
(ناصرخسرو، ۱۳۸۷: ۱۲۰)

واضح است که مگر در بیت ناصرخسرو در معنای استثنا و حصر به کار رفته‌است. این انحصار و استثنا را می‌توانیم در ابیات زیر که کاررفت «مر» در آن وجود دارد ببینیم.

مر او را رسد کبریا و منی که ملکش قدیم است و ذاتش غنی
(سعدی، ۱۳۸۵: ۲)

این بیت در اغلب لغت‌نامه‌ها شاهد مثال کاررفت معنایی استثناست؛ به تبع از لغت‌نامه‌ها، ما نیز بر آنیم که درست در معنای استثنا به کار رفته‌است. یعنی تنها خدا را می‌رسد که کبریا و منی داشته باشد.

ز دو چیز گیرند مر مملکت را یکی ارغوانی دگر زعفرانی
(به نقل از دبیرسیاقی، ۲۵۳۵: ۱۷۱-۱۷۲)

در این بیت هم، روی غالب معنای «مر» می‌تواند مفید معنای استثنا باشد؛ یعنی تنها با دو چیز می‌توانند مملکت را بگیرند و در ادامه توضیح این دو چیز هم‌چنین است در ابیات زیر:

ز گیتی ستایش مر او را کنید شب آید نیایش مر او را کنید
(فردوسی، ۱۳۸۷: ۵۶۰)

مر او را ستاینده کردار اوست جهان سر به سر زیر آثار اوست
(همان: ۵۳۹)

در هر دو نمونه‌ای که از فردوسی آمده، معنای انحصار و استثنای آن واضح است؛ در بیت نخست می‌گوید تنها خداوند را ستایش کنید. در بیت دوم نیز این استثنا وجود دارد.

۲-۵-۲- در مقام پرسش: خانلری (۱۳۹۵: ۲۵۶) در این باره می‌گوید: «در پرسشی که انتظار جواب مثبت می‌رود». او مثالی از طبری می‌آورد: «صاحب شرع مرا خبر داده‌است. مگر شما او را نمی‌دانید؟» (همان: ۲۵۶). یا در نمونه‌ای در گلستان: «مگر سر پادشاهی کردن نداری؟» (سعدی، ۱۳۸۴: ۶۴). بسیاری از «مر»ها معادل همین مگر هستند. مولانا می‌گوید:

محرم این هوش جز بی‌هوش نیست مر زبان را مشتری جز گوش نیست
(مولوی، ۱۳۸۷: ۷)

مصراع دوم درست می‌تواند معادل همین معنای مثبت در پرسش است؛ یعنی همان استفهام تقریری است. ما حتی اگر، مگر را (صرف‌نظر از بحث وزن) جایگزین این «مر» کنیم اتفاقی نمی‌افتد. می‌پرسد مگر مشتری زبان گوش نیست؟ یعنی مشتری زبان گوش است. نه مر خلق را صنع باری سرشت سیاه و سپید آمد و خوب و زشت (سعدی، ۱۳۸۵: ۷۰۲)

در بیت سعدی نیز این پرسش تقریری وجود دارد. می‌گوید مگر نه چنین و چنان است؟ یعنی هست.

«مر این درد را دوائی نیست؟» (سعدی، ۱۳۸۴: ۷۵). در این جمله سعدی از گلستان هم با رجوع به حکایت متوجه این امر می‌شویم که در همان معنای پرسش تقریری به کار رفته‌است. درست معادل همان مگرهایی که خانلری آورده‌است.

۲- ۵- ۳- در معنای ازقضا/ اتفاقا: «مگر» و «مر» هر دو در معنای «ازقضا/ اتفاقا» کاربرد داشته‌اند:

«مگر یکی از اینان حرکتی کرد نه مناسب حال درویشان» (سعدی، ۱۳۸۴: ۷۲). «مگر گوشه خاطرش با جمال یکی از شاگردان میلی داشت» (سعدی، ۱۳۸۴: ۷۹).
یکی از دوستان مخلص را مگر آواز من رسید به گوش (سعدی، ۱۳۸۴: ۹۷)

در تمامی نمونه‌هایی که از مگر آمده، معنای «ازقضا/ اتفاقا» آشکار است. این معنای ازقضا در کاربردهای «مر» هم وجود دارد. به نمونه‌های زیر توجه کنید:

مر استاد او را بر خویش خواند ز بیگانگان جای پرداخت ماند (دهخدا، ذیل واژه مر)

در این بیت معنای ازقضا/ اتفاقا در واژه «مر» غالب است. ازقضا استاد، او را بر خویش خواند. شنیدند گردان همه سر به سر مر آن گفته شاه پرخاشختر (فردوسی، ۱۳۸۷: ۵۴۶)

در بیت فردوسی نیز معنای غالب، «ازقضا» است. ازقضا همه گردان سخن او را شنیدند. ۲- ۵- ۴- در معنی گویی: در متون کهن و امروز مگر در معانی گویی و انگار و مترادف با این واژگان به کار رفته‌است. همچنین است دربارهٔ واژه «مر»؛ «مر» نیز در معنای گویی و انگار به کار گرفته شده‌است:

مگر که شاه ز بهر نگین خاتم ملک بدست همت عالی بدو کند آهنگ (ازرقی هروی، ۱۳۹۸: ۱۰۴)

مگر در شعر ازرقی هروی، مفید معنای «گویی» است. گویی که شاه با دستان خودش این کار را کرد. این معنای مگر نیز در واژه «مر» کاربرد داشته‌است. به نمونه‌های زیر توجه کنید:

چو کار آمد به آخر حوضه‌ای بست که حوض کوثرش بوسید مر دست
(نظامی، ۱۳۸۵: ۲۰۷)

وجه غالب معنایی واژه «مر» در این بیت، «گویی» است. یعنی وقتی کار به آخر رسید گویی حوض کوثر در برابر هنرش دستش را بوسید.

دولت تو را ندیم و اتابک تو را وزیر آن مر تو را برادر و این مر تو را پدر
(امیر معزی، ۱۳۹۳: ۲۱۱)

در شعر امیر معزی نیز همین معنای «گویی» وجه غالب معنایی آن است؛ آن گویی برادر توست و این گویی پدرت.

فلک که شادی می‌داد، مر مرا بشمرد کنون که می‌دهدم غم، همی نپیماید
(مسعود سعد سلمان، ۱۳۳۹: ۱۲۲)

در مصراع نخست، وجه غالب معنایی «مر»، «گویی» است. یعنی فلک زمان تقسیم شادی‌ها گویی که شمارش می‌کرد و می‌داد و در زمان غم دردها را نمی‌پیماید.

۲-۵-۵- در معنی قطعیت و تأکید داشتن بر چیزی: این معنا در هر دو واژه «مگر» و «مر» در ادبیات کهن بسامد دارد. بیشترین بسامدی که برای «مر» در نظر گرفته‌اند و شاهدمثال‌های آن فراوان است، مربوط به همین معنای قطعیت است. یکی از معانی مگر هم تأکید و تأیید چیزی است. خرمشاهی (۱۳۸۵: ۱۲۲) با ذکر ابیاتی از حافظ بر آن است که مگر در آنها: «افاده قطع و یقین می‌کند و برابر است با به اصطلاح این است و جز این نیست». به پیوست این مطلب باید اذعان داشت که در بسیاری از موارد، «مر» را برای تأکید آورده‌اند:

مگر تو شانه زدی زلف عنبرافشان را که باد غالیه سا گشت و خاک عنبربوست!
(خرمشاهی، ۱۳۸۵: ۱۲۲)

مگر که لاله بدانست بی‌وفایی دهر که تا بزاد و بشد جام می ز کف نهاد
(همان‌جا)

نمونه‌های مگر در معنای قطعیت را خرمشاهی از حافظ آورده‌است. در هر دو بیت معنا چنین است: حتما تو شانه زدی زلف عنبرافشان را...؛ لاله حتما دانست بی‌وفایی روزگار را. این «مگر» در تاریخ بیهقی نیز آمده‌است: «کوتوال گفت حرم و خزائن به قلعت‌های استوار نهادن

مگر صوابتر از آنکه به صحرای هندوستان بردن» (بیهقی، ۱۳۸۶: ۸۹۸). یعنی حتما صوابتر است... اما این معنای تأکید در واژه «مر» نیز وجود دارد. به نمونه‌های زیر دقت کنید:

نباید که بسیار بازی کنی که مر قیمت خویشتن بشکنی
(سعدی، ۱۳۸۵: ۶۳۳)

در بیت سعدی این معنای تأکیدی به چشم می‌خورد. نباید فلان کار را بکنی و اگر بکنی قطعاً ارزش خودت را خواهی شکست.

هر کسی زنده است به نورالله مرگ این روح مر او راست مدد
(مولوی، ۱۳۸۴: ۳۳۸)

در بیت مولانا نیز همین معنای تأکیدی وجود دارد. یعنی حتما مدد می‌کند.

«پس گفت: ای ملک، چون گرد آمدن خلقی موجب پادشاهی است تو مر خلق را پریشان برای چه می‌کنی؟» (سعدی، ۱۳۸۴: ۶۴). اگر چه این «مر» در پرسشی انکاری آمده‌است اما واضح است که معنای نهایی آن تأکید است بر انجام ندادن آن کار. یعنی این کار را حتما انجام نده. «گفت: چندان که مرا در حق خداپرستان ارادت و اقرار، مر این شوخ‌دیده را عداوت است و انکار و حق به جانب اوست» (سعدی، ۱۳۸۴: ۱۰۲). در این جمله سعدی تأکید بر عداوت شوخ‌دیده است. یعنی هر مقدار که مرا ارادت است البته که او را عداوت است.

۲- ۵- ۶- در معنای شاید (باشد، امیدکه) و تردید: در این معنا نیز هر دو واژه کاربرد دارند:

ای که پنجاه رفت و در خوابی مگر این پنج روز دریایی
(سعدی، ۱۳۸۴: ۵۲)

مگر بویی از عشق مستت کند طلبکار عهد السنت کند
(همان، ۱۳۸۵: ۴)

در هر دو بیت سعدی، معنای واژه «مگر» مفید امید و شاید و... است. یعنی امید است که/ شاید که این پنج روز بفهمی. و در بیت دوم نیز امید است که/ شاید که بویی از عشق مستت کند. نمونه‌ای دیگر از «مگر» به معنای شاید:

لقب نهادم از این روی فضل را محنت مگر که فضل من از من زمانه بریاید
(مسعود سعد، ۱۳۳۳: ۱۲۲)

واضح است که مگر در اینجا به معنای شاید، امید است و ... به کار رفته است. یعنی فضل را محنت نام نهادم، شاید/ امید است که زمانه آن را برآید. این تردید و امید در بیت زیر از مولانا نیز وجود دارد:

چه مقدارست مر جان را که گردد کفو مرجان را ولی تو آفتابی بیمن که بر ذره پدید آید
(مولوی، ۱۳۸۴: ۲۵۴)

در بیت مولانا اگر ضرورت وزن و جناس مرکب میان «مر جان» و «مرجان» وجود نمی‌داشت، به راحتی می‌توانستیم «مگر» را جایگزین «مر» کنیم. تردید در واژه «مر» وجه غالب معنایی آن است. یعنی مگر جان چه مقدار ارزش و ارج دارد که همتای مرجان شود. همچنین است در نمونه‌ای از زادالمسافرین: «... تا چون نفس مردم را از این حال یاد کردیم، خبر یابد. مر عالم علوی را بشناسد و از این عالم حذر کند» (ناصرخسرو، ۱۳۹۳: ۱۱۶). واضح است که مر در این موضع در معنای شاید، امید است و ... به کار رفته است. یعنی شاید/ امید است که عالم علوی را بشناسد و از این عالم حذر کند.

۳- نتیجه‌گیری

اگرچه درباره «مر» بارها در کتاب‌های مختلف حدس و گمان زده‌اند، اما می‌توان ادعان داشت که تقریباً هیچ‌کس به معنای مشخصی نرسیده است. پژوهش حاضر بر آن است که «مر» در متون کهن می‌تواند مخفف مگر باشد. این پژوهش بر آن است که اگر به «ار» و مگر هم به «مر» تخفیف یافته است. ضمن اینکه در تمامی معانی مگر، «مر» هم به کار رفته و این واژه احتمالاً مخفف همان مگر است. دیگر اینکه امروز در بسیاری از گویش‌ها، هنوز مگر را «مر» می‌گویند. چنان که اگر را «ار» تلفظ می‌کنند.

منابع

- ازرقی هروی ابوبکر. دیوان/ازرقی هروی، تحقیق و تصحیح مسعود راستی‌پور و محمدتقی خلوصی، تهران: کتاب‌خانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. ۱۳۹۸.
- امیر معزی. کلیات دیوان امیر معزی نیشابوری، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا قنبری، تهران: زوار، ۱۳۹۳.
- بهار محمدتقی. سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی، تهران: زوار، ۱۳۹۳.

- بختیاری داراب افسر. *منتخباتی از اشعار شاعر فرزانه، داراب افسر بختیاری*، با مقدمه عبدالحسین سپنتا، اصفهان: نشر کتابفروشی مشعل، بی تا.
- بیهقی. *تاریخ بیهقی*، به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران: مهتاب، ۱۳۸۶.
- حسن دوست محمد. *فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی*، تهران: نشر آثار، ۱۳۹۳.
- خانلری ناتل پرویز. *دستور تاریخی زبان فارسی*، به کوشش عفت مستشارنیا، تهران: توس، ۱۳۹۵.
- خرم‌شاهی بهاء‌الدین. *حافظ‌نامه*، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۵.
- خلف تبریزی. *برهان قاطع*، به اهتمام محمد معین، تهران: کتابفروشی ابن‌سینا، ۱۳۴۲.
- دبیرسیاکی محمد. *گنج بازیافته*، تهران: اشرفی، ۲۵۳۵.
- دهخدا علی‌اکبر. *لغت‌نامه*، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- سعدی. *گلستان*، تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی، تهران: خوارزمی، ۱۳۸۴.
- سعدی. *بوستان*، به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران: صفی‌علیشاه، ۱۳۸۵.
- شرفکندی عبدالرحمن. *فرهنگ کردی-فارسی هه‌ژار*، تهران: سروش، ۱۳۶۹.
- شمیسا سیروس. *کلیات سبک‌شناسی*، تهران: فردوس، ۱۳۷۸.
- علیرضایی کرم. *فرهنگ واژگان لری و کردی، تطبیق برخی واژگان لری و کردی با زبان‌های باستان*، تهران: شیداسب، ۱۳۷۷.
- علیرضایی کرم. *ساخت‌آوایی و دستور زبان لری*، تهران: پازینه، ۱۳۹۵.
- عمید حسن. *فرهنگ فارسی عمید*، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۶.
- غلامرضایی محمد. *سبک‌شناسی شعر پارسی، از رودکی تا شاملو*، تهران: جامی، ۱۳۸۷.
- فرخی سیستانی. *دیوان حکیم فرخی سیستانی*، به کوشش محمد دبیرسیاکی، تهران: زوار، ۱۳۷۸.
- فرشیدورد خسرو. *درباره ادبیات و نقد ادبی*، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۷.
- فرشیدورد خسرو. *گفتارهایی درباره دستور زبان فارسی*، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۰.
- فردوسی. *شاهنامه*، به کوشش سعید حمیدیان، تهران: قطره، ۱۳۸۷.
- کزازی میرجلال‌الدین. *نامه باستان*، تهران: سمت، ۱۳۸۵.
- محبوب محمدجعفر. *سبک خراسانی در شعر فارسی*، تهران: فردوس، بی تا.
- محمدی فرامرز، سیما و همکاران. *دستور زبان لری*، خرم‌آباد: اردیبهشت جانان، ۱۳۹۸.
- مسعود سعد سلمان. *دیوان اشعار*، تصحیح رشید یاسمی، تهران: چاپخانه پیروز، ۱۳۳۹.
- مقیم‌افضل و همکاران. *فرهنگ واژه‌های بویراحمدی*، یاسوج: فرهنگ مانا، ۱۳۹۴.
- مولوی جلال‌الدین. *کلیات دیوان شمس تبریزی*، تهران: شقایق، ۱۳۸۴.
- مولوی جلال‌الدین. *مثنوی معنوی*، تهران: پیمان، ۱۳۸۷.

ناصر خسرو. دیوان/ اشعار، تصحیح مجتبی مینوی، تعلیقات علی‌اکبر دهخدا، تهران: فخر رازی، ۱۳۸۷.
 ناصر خسرو. زاد/المسافرین، تصحیح و تحشیه محمد بذل‌الرحمن، تهران: اساطیر، ۱۳۹۳.
 نظامی. کلیات خمسه، تهران: طلوع، ۱۳۸۵.
 نفیسی علی‌اکبر. فرهنگ نفیسی، تهران: کتابفروشی خیام، ۲۵۳۵.

Abrams, M.H., Geoffrey Galt Harpham. A Glossary Of Literary Terms, ninth edition. 1946.

Cuddon, J.A. Dictionary of Literary Terms & Literary Theory, fourth edition, New York: Penguin Reference. 1998.

روش استناد به این مقاله:

یعقوبی (ماریف) امین، سعیدیان مریم. «مر» مخفف مگر / ویژگی سبکی، زبان فارسی و گویش‌های ایرانی، ۱۴۰۲؛ ۲(۱۶): ۱۶۵-۱۷۷.
 DOI: 10.22124/plid.2024.27496.1671

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

